

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
II.

RÓNAY LÁSZLÓ
Az őrszem tekintetével

RÓNAY LÁSZLÓ

Az őrszem tekintetével

Magatartásváltozatok
a 30-as, 40-es és 50-es évek
magyar irodalmában

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2002

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Rónay László, 2002
© Szent István Társulat, 2002

ISBN 963 361 411 2
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

HA VÉGIGTEKINTÜNK irodalmunk történetén, szemünkbe tűnik, hogy íróink többsége olyan feladatok sorát is készségesen vállalta, amely meghaladja a mai irodalomfogalmunkat. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az akkori irodalomfelfogásnak ne lett volna szerves része a hazáért, a társadalmi igazságosságért, az eszményekért, a magyarság ügyeiért való küzdelem. Az a nemzedék, amelyiknek Széchenyi volt a vezéralakja, magától értetődő természetességgel szolgált a politikai reformtörekvéseit, s például reklámokat kiötölve propagálta a fontosnak vélt újdonságokat. Vannak, nem kevesen, akik némi finnyással azt állítják, hogy részben irodalmunknak ez a közéletisége okozza, hogy fáziskésésben volt a nyugati irodalmakkal szemben; s hogy a világ-irodalomba való betörésünk egyik akadályaként ez a közéletiség, amit akár politizálásnak is nevezhetünk. Már csak azért is szembe kell néznünk ezzel a vélekedéssel, mert némelyik tankönyvben is felbukkan, s a diákokban szükségszerűen kisebbségi érzést kelt.

Az első kérdés: vajon a sorsvállaló irodalom kevésbé művészi-e, mint az önmagáért való? Természetesen erre nem lehet és nem is szabad kategorikus választ adni, hiszen az

olvasó beállítottságától, ízlésétől, diszpozíciójától is függ, miképp felel rá. Ma már közhely, hogy a műalkotás megszólít bennünket, s a felvetett problémák tovább gyűrűznek bennünk. Egy nép gondolkodása, hagyományvilága feltétlenül belejátszik az értékelő tevékenységbe. Ezért is lehetséges, hogy a nemzeti irodalmak nagyjai mindig ki tudták fejezni a korérzésnek egy-egy jellemző összetevőjét, még akkor is, ha megfogalmazásukkal nem mindenki értett egyet. 1850 októberében, nem sokkal a szabadságharc leverését követően írta Arany János *Ősszel* című versét:

*Oda van a szép nyár, oda!
A természet lassan kihal;
Nincs többé nagyszerű csoda.
Többé se napfény, sem vihar;
Pacsirta nem szánt, csalogány
Nem zöngi dalját este, reggel;
Nincs délibáb. . . Jer Osszián,
Ködös, homályos énekeddel.*

*Egyhanguság, egyformaság;
A nappal egy világos éj;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kék;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalmu lanyha cseppel,
Míg szétolvad. . . Jer Osszián,
Ködös, homályos énekeddel.*

Nyilvánvaló, hogy e megrendítő költeményt másként olvasták azok, akik Habsburg-pártiak voltak, másként a közömbösök, akik Osszián említésekor a kordivatra hivatkozhattak, és megint másként azok, akiket a nemzet küzdelme és annak bukása személyesen érintett, s azt a nemzet vereségként is értékelték. Talán nem is *közömbösök* a helyes jellemzés. Inkább értetlen kívülállóknak nevezhetnénk őket. Ha elolvassuk a zeneszerző, Goldmark Károly *Emlékek életemből* az ütközetről szóló részletét, megértjük, hogy 1848–49 eseményeit nem mindenki hősi harcként élte át, és elgondolkozhatunk, hogyan születnek utóbb a mítoszok:

„Egy napon azután Sopronból felhívás jött, hogy az egész férfilakosság 60 éves korig, mindenki, aki csak fegyvert fogni képes, az ellenség, azaz Jelasics ellen köteles vonulni, hogy útját állja. Ebben a hirdetményben kimondták: »Mostantól kezdve minden harang elhallgat; ha azonban megkondulnak, ez riadót jelent, és mindenkinek mennie kell.« Ez népfölkelési felhívás volt. S így is történt. A kedves reggeli és estéli harangszó elnémult. Mi egyedüli fegyverként kiegyenesített kaszákat kaptunk Sopronból. Így szólították fegyverbe az egész megyét. Három napig nem hallottuk a harangokat. Ezt az időt arra használtam, hogy gyakoroljam magam a szokatlan fegyver, a kasza haszná-

latában; bogáncs és bozót volt az ellenség, s ezeknek rosszul ment sora.

Harmadnap este végre megjelent egy dobos Sopronból, riadót dobolva és felhívást hirdetve: »Mindenki gyülekezzék egy órán belül a templom előtt, és álljon készenlétben az induláshoz.« Riadót dobolva és kiáltva ment át a felbolydult falun, és minden harang riadót kondított.

Jómagam is felkészültem. Jó nővéremnek gyorsan még ki kellett vasalnia kék ünnepi nyakkendőmet, anyámtól elvettem az élesre fent nagy konyhakést – ez a közelharcban látszott megfelelőnek. Egy darab kenyér a hátizsákba, ez volt az ellátmány, a kasza a kézbe, és előre! – A falu összes férfinepe hadrakelt a dobos vezetésével. Mind-egyik falu, amelyet érintettünk, csatlakozott a menethez. Este vonultunk ki, és éjfélig meneteltünk. Ezután egy faluban megálltunk, és mindenki, ahol éppen állt, nyugovóra tért.

Másnap korán reggel folytatódott a menetelés, mindig újabb csatlakozókat fölvéve. Így masíroztunk délig, átkeltünk egy keskeny völgyön, és az ennek végén fekvő faluban tartottunk déli pihenőt. Mindenki a zsákjába nyúlt, hogy egyen abból, amit éppen magával hozott – a menü körülbelül egyforma volt –, ellátásról továbbra sem volt szó.

Még nemigen jutottunk messzire ebben a kellemes foglalatosságban, egyszer csak jött

a parancs: »Föl, előre, itt az ellenség!« És mi egyenesen az ellenség ellen vonultunk.

A helyzet pedig a következő volt: két, körülbelül egyforma magas hegyoldal magasodott közvetlenül egymással szemben; mindkettejük lábát egy patakocska habjai mosták, s mellette keskeny út húzódott. E keskeny völgy mindkét végén – körülbelül félórányira – egy-egy falu, Nemeskér és Lövé terület el. Az első falun áthaladtunk, a völgyön átvonultunk, és a második faluban tartottuk az említett déli pihenőt. Mindkét hegyoldal fölött balra és jobbra egy-egy eléggé lapályos erdőben volt az ellenség. Vissza kellett tehát mennünk a keskeny völgybe, majd föl a jobb felőli hegyoldalra, hogy az ellenséget, amely jól fedezte magát ebben az erdőben, megtámadjuk.

Nekünk, a néhány ezernyi, teljességgel rend és tagoltság nélküli, vezetés és parancsnok híján levő tömegnek kellett volna egy jól fegyelmezett és jól felszerelt hadtestet, gyalogságot, lovasságot és tüzérséget feltartóztatni. A soproni rendőrök (hajdúk) és polgárőrök hátulról lovon hajtottak minket az erős meredeken fölfelé, az erdő irányába. Leghátulról, a legszéléről folytonosan kiáltották: »Előre! Előre!« És mi előremen-
tünk. Az egész hegyoldalt, az egyik végétől a másikig a mieink lepték el. Az ellenségből se látni, se hallani nem lehetett semmit. Jómagam semmi okot sem láttam arra, hogy bátorságomat fékezzem, fiatalosan vakmerő

lendülettel rohantam hát az ellenség irányába. Eljutottam az erdőszélig. Itt egy lefolyóárokban, amely közvetlenül szegélyezte az erdőt, néhány század magyar katonaságot láttam állomásozni. Ezek nemsokára elkezdtek lőni az erdőbe. A bal oldalon, szorosan az erdő mellett egy cseréptetejű major állt. Alig néhány perc múlva az erdőből elcsattant az első ágyúlövés. Ez nem közönséges ágyúdörej volt, hanem gyilkos, megrázókódtató csattanás, mintha csörrenő láncok repültek volna a levegőn át. Alighanem srapnel gránát vagy másféle gyújtóbomba lehetett. Bátorságomat kemény csapás tépázta meg – fedezéket kerestem a ház falánál. De ez már a következő pillanatban lánokban állt.

Most már lövés lövést követett. De mint-hogy a lövések a lapos erdőtalajról jöttek, a tömeg pedig a meredek lejtőn állt, a golyók szerencsére fölöttünk süvítettek el, anélkül, hogy ártottak volna. Erre hirtelen – minden további ok nélkül –, alig tizenöt perc után, a hullámozó tömeg visszafelé kezdett áramlani, egyre inkább menekülésszerűen futva. Minthogy én egyedül mégsem tartóztathattam föl az ellenséget, követtem a példát, és ereszkedtem én is a lejtőn lefelé. Halottakat sehol sem találtam, de elhajigált kaszákat mindenütt. A tömeg a falvakon át nyomult jobbra és balra, itt azonban verekedésre került sor, mert a falusiak nem akarták őket átengedni. A menekülőknél – így gondol-

ták a falu derék lakói – vissza kellene fordulniok és szembeszállniok az ellenséggel, hiszen tőlük kell féltetniök mindenüket. Így fölszaladtam a szemközti hegyoldalra. Ott az erdőbe érkezve megálltam és visszaneztem. Mindkét hegyoldal teljesen üres volt. Egyetlen ember sem volt többé látható, a katonaság sem, amely nyilván a mi menekülésünk következtében jobbra vagy balra visszavonult. Szemügyre vettem a helyzetet, amely nem nélkülözte a komikumot, mert az öt vagy tízezer hősnek egy negyedóra alatt nyoma sem lett többé. A lovasság az erdőből kilovagolt, és most vonalban állt: a vörös köpönyeges szerezsánok voltak ezek, akiket nyilvánvalóan a mi üldözésünkre toltak előre, de az ellenség időben visszavonult, nem volt hát kit kergetni.

És mégis, a dolog rettentően komoly lehetett volna, de szerencsénkre mi egy mély lejtőn álltunk, s mivel az erdőbe lövöldöző gyalogság az ágyúkat arra készítette, hogy az erdő mélyéből tüzeljenek, így egy golyó se talált célba, hanem mind a fejünk fölött repült el a szemben levő erdőbe. Ha véletlenül sík területen találkoznánk az ellenséggel, rettenetes vérfürdő lett volna belőle, mert a golyók a sűrűn települt házakba csapódnak. A megmaradókat a lovasság kaszabolta volna le, és a menekülésre sem lett volna elég idő. Így viszont nemcsak a veszteségektől óvott meg bennünket a terep, hanem megkönnyítette menekülésünket is. Igaz, elő-

fordultak sebesülések is, egyik-másik társunk ugyanis a hátunk mögött tüzelt vadászpuskájából a fejünk fölött az erdőbe, és a saját embereinket találta el. Jómagam most már hazafelé tartottam. Mindegyik faluban, ahol a kevesek egyikeként még mindig kaszával az oldalamon áthaladtam, síró asszonyok vettek körül, és a csata kimeneteléről szóló hírekért ostromoltak. A legelőször elmenekült soproni lovas polgárőrség ugyanis – noha nem ismerte a csata kimenetelét – mindenütt a falvakban azt híresztelte: »Akit nem ütöttek agyon, azt foglyul ejtették.« Éjfélkor érkeztem meg az én falumba – itt is siránkozás és kétségbeesés. Az utcán körülfogtak, hiszen a hadjáratból jöttem – közvetlenül az »ütközetből«. Miután hőstetteinkről részletesen beszámoltam és mindenkit megnyugtattam a hozzátartozója felől, anyám – büszkén hős fiára – karjaiba vett, én meg kiéhezve és holtfáradtan hagytam magam pátyolgatni – majd letettem a fegyvert. A közelünkben égő falvak jelezték Jelasics átvonuló seregének útját.”

Ha az *Ősszel* című vers utókorát is szemügyre vesszük, vitathatatlan, hogy e mű az irodalmi kánon része lett, azaz mégiscsak van egy uralkodó ízlésforma, amely másfél évszázaddal a vers születése után sem veti el a személyes és a közösség szimultáneitásának eszményét, azaz nem vallja azt, hogy az irodalomnak nem szabad kitörnie önköréből.

Ferenczy Zsigmond Jakab 1848. december 25-én a *Magyar irodalom és tudományosság története* (nyomtatásban 1854-ben jelentette meg a Szent István Társulat) bevezetésében a következőket írta: „Mi magyarok – valljuk meg az igazat, sújtson bár bennünket – szinte mostanáig nem sokat törődtünk azokkal, kiknek egyébként oly sokkal tartozunk. Érttem a magyar írókat. Ezek ápolják a gyenge növényt, amely csak mostanában verhetett erős gyökeret. Ezek fejlesztették, csinosították a nyelvet; ezek szilárdították meg a nemzetiséget. Közülök hányat ismerünk közelebbről? Bizony nem sokat! A külföld íróit nemegyszer halljuk dicsértetni honosaink rovására: mi reánk csak homályt vet. Tiszteljük az idegen írókat; de véreinktől se tagadjuk meg az érdemet.”

Mit is tulajdonított a magyar írók legfőbb érdemének? A nyelv fejlesztését, csinosítását és a nemzeti érzés őrzését, gazdagítását. S e nemzeti érzés egyik meghatározó vonása a vallásos érzésvilág volt, de mellette még sok minden más is, amely e megfogalmazás szerint ugyancsak az irodalom hatáskörébe tartozott. Például a nemzeti öntudat, amelyet oly szép képpel fejezett ki irodalomtörténete legelején Beöthy Zsolt, megrajzolva a magányos volgai lovas képét. „Az a magányos őrszem – írta Beöthy –, kinek barbár lelkében a népéhez való tartozás volt talán a legerősebb, ezt az érzést eltékozolhatatlan örökségül hagyta mindnyájunkra... A mi

irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fenn-tartotta a nemzeti lelket... A nemzeti lélek, amelyet irodalmunk fenntartott és gyarapított: a nemzeti erő. Ha már ez a magyar nemzeti erő tett szolgálatot az európai műveltségnek a határvédelem százados harcaiban: ez a védelmezett emberi műveltség köszönettel és megbecsüléssel tartozik a mi szerény irodalmunknak, mely az őt védelmező magyarság erejét fenntartotta.” (*A magyar irodalom kis-tükre*, 1900)

Láthatjuk: fokról fokra alakult ki az a meggyőződés, hogy az irodalom a nemzeti érzés s vele természetesen a vallásos érzésvilág őrzője. Az író tehát valamiképp a gazda felelősségével tekint körül, hol aggodalmasan, hol örömmel, de nem közömbösen, hisz bármilyen legyen is mesterségéről vallott meggyőződése, a magyar nyelv – s vele a gondolkodás – elkötelezettje marad.

A századforduló óta megfigyelhető, hogy a gazdatudat mintha szegényedni kezdett volna: ki-kimaradozott belőle a vallásos érzület: immár nem egyetemes volt, hanem épp tagadta, támadta azokat az értékeket, amelyek ennek az egyetemességnek legfontosabb elemei. Prohászka Ottokár érzékelte a veszélyt. Nem véletlen, hogy a század első évtizedének végén egy elkötelezetten keresztény lap alapításánál buzgólkodott, s az sem, hogy újra meg újra számot vetett azzal a kérdéssel: honnan vehetünk eszményeket. Egy új, a valóságban gyökerező, a hit és a ke-

resztényi cselekvés által megerősített idealizmus kimunkálásán fáradozott. „Lehet-e kultúra ott, ...hol a fiatalságot az eszményiségnek s az erkölcsi ideáloknek megvetésére ösztönzik?” – vetette föl a kérdést az első világháború végén, s e kérdéssel szembesülve a mai olvasót megkíséríti az a gondolat, hogy ma is van időszerűsége.

Prohászka nem foglalkozott hivatásszerűen irodalommal, de az a gondolata, hogy a keresztény irodalomeszményt és a művek erkölcsi tartalmát a hagyományok szellemében egységbe állította, s ezzel a magyarság morális tartását erősítette, termékenyen hatott a század 40-es éveire. A *Magyar Kultúra*, amely a nála harcosabb Bangha Béla szellemiségét tükrözte, talán azért nem talált az övéhez hasonló visszhangra, mert a világhódító kereszténység gondolatának jegyében nem mindig elveket fejtett ki, hanem személyeket támadva a mozgalmiságot erőltette, kiváltva ezzel például a krisztusi szeretetre hivatkozó Babits ellenérzését is. Prohászka nézőpontját tágította, alkalmazta a művészetekre Sík Sándor, akinek döntő föl ismerése az volt, hogy a Gazda nem földi lény, hanem maga az Úr, a művészetnek tehát az a feladata, hogy saját eszközeivel felé vezéreljen, megmutatva a keresztény élet fegyelmét, szépségét és irányvonalát, hisz végső célunk nem e világban rejlik, de hogy elérhessük, ebben a világban kell cselekednünk, abban a tudatban, hogy Krisztus „be-

kerített” bennünket. (Erről szól egyik leg-szebb verse, a *Krisztus mindenfelől*.)

Sík Sándor e kérdéskört kifejtő tanulmányai közül kiemelkedik *Irodalom és katolicizmus* című értekezése, amely az Almásy József szerkesztette *Katolikus írók új magyar kalauzában* jelent meg. Ebben a 20. század legfontosabb irodalmi törekvéseit keresztény nézőpontból vizsgálta, s arra is példát mutatott, hogy a műveket művészi értékük s nem akár kegyes mondanivalójuk szerint kell értékelni. Kicsit részletesebben szólnék néhány megállapításáról, már csak azért is, mert e magisztrális műve – nyilván terjedelmekén – azóta sem jelent meg újra.

Kiindulása mélyen, elkötelezetten keresztény és – tegyük hozzá – nyitott. „Igazi művész nem lehet materialista vagy pozitívista – írja –, mert önmagában élte át a Szellem formáló szuverenitását, az Ige testté válását. Ezt az Igét kell szolgálnia, minden mást – még a vallást, az erkölcsöt, a hazát, az emberiséget is – csak ezen át szolgálhatja.” Az irodalom tehát szolgálat, amelyet eszközével, a szóval valósít meg. Ezzel kormányoz a szépség, a jóság, a szeretet és az igazságosság felé. Ezek mindnyájunkban adottak elemi fokon, az igazi irodalom azonban ezeket „a tökéletesség fényességével” tudatosítja.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a műalkotás nem hordoz erkölcsi tartalmakat. Az igazi művésznek a rosszal, a világ-

ban meglévő bűnnel is szembesülnie kell, de az a lényeges, hogyan teszi ezt, miképp jelenik meg a műalkotásban személyes erkölcsi állásfoglalása, közömbösen ábrázolja-e a rosszat, vagy szembesíti-e az igazság fényével. Ez egyfajta állásfoglalás, azaz a keresztény irodalomeszmény Isten és ember szolgálatában teljesedik ki. Eötvös József szerint a művészet kedves játékká silányul, ha elzárkózik a sors, a nemzet és a kor nagy kérdései elől, de ha e kérdéseket nem tölti meg a művészet sugárzásával, kérészetű agitáció lesz, nem több. A művészetnek az a célja – mondja Sík Sándor –, hogy a teremtett világ hiteles bemutatásával, azaz teljességre törekedve, a Teremtőt dicsőítse. S ezt akkor valósítja meg a legérzékletesebben, ha a hősök sokasága végül is az Embert mutatja, esendőségével és lehetőségeivel.

Az irodalomnak különleges súlyt kölcsönöz nemzeti jellege. Napjainkban a világirodalom sokkal átláthatóbb, mint korábban. A magyar író azonban magyarul ír, nemzeti nyelven, s ezen a nyelven létesít kapcsolatot a műalkotással a befogadója is. Nem mindegy, milyen állapotban van ez a nyelv. Legnagyobbink mindenkor elkötelezetten, felelősségtudattal munkálkodtak gazdagításán. Pázmánytól Kosztolányiig művelték, mint a kertet szokás, szépítették és pallérozták. Ha napjainkban azt tapasztaljuk, hogy a hivatásos nyelvészek minden igyekeztét cáfolva romlik a magyar nyelv,

s polgárjogot nyernek benne otromba és alpári kifejezések, akkor bizony a nemzet-tudat is veszélyeztetetté vált, ami az írók felelősségének kérdését is fölveti, s az erkölcsi süllyedésnek is tükörképe.

„Ó, drága barátom – írta Paul Claudel Rivière-nek –, amely nap Istent magába fogadja, olyan vendéget fogad be, aki többé nem hagyja nyugodni.” Ez a nyugtalanság, az eszmények és a valóság feszültsége, ennek megjelenítése a keresztény művészet nagy kihívása, s ezzel a kérdéskörrel szembesültek legjobbjai a húszas-harmincas-negyvenes években, amikor az égi Gazda segítségül hívása az egzisztenciális szorongatások miatt mind időszerűbbé vált.

A húszas évek irodalmi tájékozódását és szorosan vett irodalmát az első világháború világméretű megrendülése határozta meg. A kereszténység eszméi visszaszorultak, s évekig uralkodó műfajjá vált a történetbölcséleti esszé. Mint tudjuk, az esszé a tájékozódás vágyának műfaja: az egyensúlyt kereső ember próbál fogódzókat találni. Nálunk sem voltak hatástalanok Spengler, Keyserling, Ortega, Frobenius, Madariaga és Bergyajev művei, Spengler nemzedékekre hatott, Keyserling – noha rengeteg írása megjelent magyarul – kevésbé, excentrikus törekvései inkább derűt keltettek. Érdekes módon nálunk a nemzeti szellemet és felelősséget nyomatékosító esszék lettek igazán népszerűek, a legnagyobb hatást alig-

hanem Szekfü Gyula tette. Szekfüről nem lehet azt állítani, hogy ne lett volna elkötelezett katolikus hívő, még szigorúan vett történeti műveiben is érezteti a magyarság és a kereszténység összefonódását, s azt felelős komolysággal mintaként mutatta meg. Épp katolicizmusa ingerelte Németh Lászlót, aki könyvnyi terjedelemben fogalmazta meg ellenérzését. Az európai történetbölcselők többségének azonban a kereszténységről homályos fogalmai voltak, néha saját felfedezéseikként lelkesedtek olyan elvekért, amelyek a keresztények körében régóta ismertek voltak.

Számunkra egy műalkotás, irodalmi mű értékelése szempontjából talán az a leglényegesebb kérdés: hogyan viszonylik az a keresztény lelkiességhez. Ebből a szempontból vizsgálva az említett alkotásokat, elmondhatjuk, hogy ezek egy nagy hányada kétségtelenül valamiféle ideált igyekezett teremteni, szembenézve a kor valóságával. Ugyanezt aligha lehet elmondani a korszak kezdetének szórakoztató prózájáról, amelynek épp az volt a célja, hogy az olvasót a kiábrándító valóságból álmvilágba vezérelje, rendkívüli hősökkel szembesítse, mint a kalandregények, amelyekben megformálódott az a típus, amely ma is tovább él, és rendkívüli – ma egyre erőszakosabb – tetteivel kápráztat el, s különös, addig ismeretlen tájakra vezessen, mint az egzotikus regények. Hihetetlenül népszerűek voltak az üzleti

szempontból is hasznos hajtó detektívregények, s divatoztak az utópiák, amelyek társadalomkritikában sem szűkölködtek, s legalább ilyen kapósak lettek a regényes életrajzok is, e változatot nálunk Harsányi Zsolt művelte a legigényesebben. Természetesen az írói igényesség olykor ezeket a típusokat is komollyá tette: gondoljunk a nyugati lelkiiség válságát is felvető Bromfield-regényre, az *Árvíz Judában*-ra, vagy Chesterton detektívregényekbe rejtett vallásbölcseletére.

Általában mégis az a benyomásunk erősödhet e korszakra tekintve, hogy az írók tekintélyes hányada a valósággal való szembesülés, az olvasói igény felkeltése és ideálteremtés helyett arra buzdította befogadóját, hogy ne saját korában, hanem egy fikciós térben keresse élethalakító ösztönzéseit. Ez a törekvésük nem tévesztendő össze azokéval, akik makacsul és elkötelezetten védelmezték a polgári liberalizmust és humanizmust. Olyan nagy írók, mint Thomas Mann, Franz Werfel, Jules Romain, Martin du Gard, Huxley, vagy a lelkiiség jelentőségét hangsúlyozó Gide, Giraudoux és mások az erkölcsös ember képmásait alkották meg. Ebbe a sorba tartozik Márai Sándor, aki szinte egész életében Spenglerrel vitatkozva védelmezte azt az értékrendet, amelyet műveiben a dómok és iskolák szövetségé jelképez. Amikor a *Féltékenyek*től a *Kassai őrzőjáratig* e hagyományos kapcsolatra utalt, voltaképp az igényes, eszmékkel nemesített

műveltség szószólója lett, s e szerepét stílusának kifejező erejével, költői szépségével, pontosságával hitelesítette. Márai pontosan érzekelte a hagyományos európai kultúra veszélyeztetettségét: igyekezett rádöbbsenteni a kortársait a kapitalizmus, az üzleti szellem térhódításának aggodalmat keltő veszedelmére. Ilyen szemmel is érdemes újra olvasni a *Féltékenyeket*; megmutatta, hogy azt a szellemiséget, amelyet e regényében a hagyományokat őrző polgár, azaz apa és a lelkiiséget pallérozó püspök képviselnek, megrontják és sárba tiporják az „idegenek”, akikben nem nehéz a Trianont követő időszak hódítóira ismernünk. E regényében előre vetíti a fasizmus térhódításának súlyos következményeit is, amelyeket keletkezésük pillanatától ironikusan és aggodalommal vett számba (hadd hivatkozzam *Messiás a Sportpalastban* című beszámolójára, a magyar újságírás nem fakuló remekére.) Aki „jelvényt” hord, mint a regény egyik szereplője, megszűnik önállóan gondolkodni, irányítottá válik, azaz lemond az ember egyik legnagyobb értékéről, a szabadságról. (A *Féltékenyek* jelképrendszerének magyarázatát majd a *Sértődöttek*ben adta meg. Ennek utolsó kötetét Isten nagyobb dicsőségére bezúzták.)

Márai nagy érdeme, hogy a múlt megbecsülésére tanított. Talán legszebb regénye, a *Szindbád hazamegy* leghétköznapibb jelenetei is jelképesek. Az öreg, halála előtt álló Krúdy azt kérdezi a fiakerestől, isznak-e még

a városban élők eperpálinkát. A kocsis azt válaszolja: a fiatalok „szeszek förtelmes zagyvalékával”, keverttel töltekeznek. Ebben a városban az „öreg hajós” már idegen. Mind ezt költői szépséggel mondja el az író, nem olyan célzatosan ábrázolva a bűnös város és az érintetlen vidéki környezet ellentétét, mint Szabó Dezső tette *Az elsodort faluban*. Szabó Dezsőben megvolt az az igény, hogy a válsággal küzdő magyarság útmutató prófétája legyen. Reformeszméjének fő gondolata szerint a magyarság csak a népből újulhat meg: ennél „emberiesebb fajtája nincs Európának”, bár vérét szívja, „a nemzetközi, rothadt arisztokrácia”, amely „a középszerűség, érdekek és becstelenség vas szorításában” szövetkezik „a nemzetközi rothadt arisztokráciával”. A jövő magyar Böjthe János szakít e megrontott közeggel, s a faj megtisztításának igényével válik egy veszedelmes magatartás jelképévé.

Szabó Dezső egy illúzió és saját kiválasztottsága tudatának rabja volt. Az azonban vitathatatlan, hogy működése nélkül nem vált volna olyan karakterisztikus irányzattá a népiesség, amelynek politikai gyökerei és indíttatásai nyilvánvalóak. Nem egyedülállóan magyar jelenség, hiszen ide sorolhatjuk a francia Gionot, akinek Illyés Gyula volt leghitelesebb tolmácsolója, a francia-svájci Ramuzt, kinek legjobb regénye Móricz *A boldog emberével* rokon, s akiről Gyergyai Albert írt beleérző esszét, a finn Sillan-

päät, a lengyel Reymontot, az amerikai Steinbecket és másokat. Ám a populizmust követő irodalmak kivételével nálunk volt a legerősebb társadalmi és politikai háttér és töltése. Rendkívül karakterisztikusan jelentkezett benne a nemzeti érzés és a szociális felelősségtudat. Nem véletlen, hogy a harmincas években jeles katolikus írók, például Harsányi Lajos is magukévá tették programja bizonyos elemeit, és Mécs László lírájában is megfigyelhetők hasonló törekvések, amelyek ellenkezésre ingerelték a főpapság egy részét. A magyar népi irodalom kiemelkedő személyisége Németh László volt, aki nemcsak programadó és szervező szerepe miatt jelentős, hanem amiatt az elképzelése miatt is, mely szerint a nép felemelését műveltsége alapozásával és folytonos fejlesztésével képzelte el. E cél szolgálatába állította elképesztően gazdag elméletírói és irodalmi tevékenységét. Ez utóbbi szinte minden műnemre kiterjeszkedett. Műveltsége, kitar-tása, remek kritikai érzéke alkalmassá tette e gazdaszerepre, sértődékenysége azonban olykor igazságtalanná tette.

A népi mozgalom s annak jó néhány jeles írója, Németh László is, az erdélyi protestáns protestáló szellemiség örököse volt. A kuruc–labanc szembeállításal Németh tulajdonképpen a protestáns–katolikus ellentétet metaforizálta, s a cselekvésre helyezte a hangsúlyt, ami az adott társadalmi körülmények között – gondoljunk csak

a földkérdésre – teljesen jogos igénye volt. Ugyanakkor ebből a nézőpontból a földöntúli jelentéktelennek látszott. Innen értelmezhető Szekfű Gyula iránt táplált ellenszenvé és sok szempontból vitatható bírálata. A népi mozgalom antiklerikális elveket vallott, meggyőződését az egyház világi javainak bőségével vélte igazolni, alapvetően emberközpontú lévén alig-alig fordított figyelmet Isten és ember viszonyára.

Elveinek, irodalomszemléletének a megjelenésekor is sokat bírált *Kisebbségben* a foglalata. Hogy e művével meglehetősen szerencsétlen időpontban jelentkezett, arra vonatkozóan meggyőző adalékokat találunk *A líra regényében*, Vas István önéletírásában. Ami azonban igazán ellenkezésre hangolta kortársait, az a „mély magyar” és a „híg magyar” ellentétének konstruálása volt. Előbbiek szerint „lemaradtak”, míg a hígak „továbbmentek”. Nagyon jellemző, hogy a számára ellenszenves írókat a „hígak” közé sorolta, így kerülhetett közéjük például Babits Mihály is. Németh László alighanem át akarta értékelni a magyar irodalom történetét, közben azonban olyan területre tévedt, amelyen a társadalomtörténészek nála biztonságosabban tájékozódhatnak.

Ezek azonban egy nagy író és nagy gondolkodó tévedései. Sokkal fontosabbak azok az elképzelései, amelyekkel megtermékenyítette a harmincas évek közzgondolkodását és utat mutatott az ifjúságnak. „Szük-

ség van erre az irodalomra – írta Sík Sándor idézett tanulmányában –, mert mégiscsak ez áll legközelebb hozzánk, a mai idők lelkét elsősorban ez hordozza, a jövő szellemi birodalmának alapjait a katolikumon kívül csak ez ássa.”

Németh László legtermékenyítőbb eszméje „a harmadik út” lehetőségének, járhatóságának felvetése volt. Ez az az út, amely a belső tökéletesedés és a külső gazdasági fejlődés felé visz, s amelynek célja mindenfajta diktatúra elvetése, a gazdaságban az igazságos elosztás megteremtése, a politikában pedig a jogegyenlőség demokratikus érvényre juttatása. Ha napjaink Európájával szembesítjük elképzelését, úgy tapasztaljuk, hogy politikusok és pártok igyekeznek nemzeti sajátosságaik és hagyományaik figyelembevételével megvalósítani őket.

Múlhatatlan érdeme, hogy felismerte: a magyarság csak akkor lehet teherbíró, ha a világra tekintve onnan is gazdagodva kulturálódik, pallérozódik, azaz a kényszerű robotolás helyett például értelmes munkavégzésre is képessé válik. Hogy ez a gondolata ma sem veszített időszerűségéből, annak bizonyítékául hadd idézzem Nagy Gáspár 2001-ben írt *Éjszakáimban lámpafény* című költeményének egyik versszakát:

*Így vezetgetett engem is:
Kései didergő diákat,
szemet gyötrető lámpafénynél
szólt a romolhatatlan katedráról:
fedezzem föl a világot!*

A közép-európai kis népek szolidaritásának szükséges voltáról megfogalmazott tanulmányainak alapeszméje sem veszített fontosságából. A *Kisebbségben* idevágó megállapítását joggal idézte egyetértően Kiss Gy. Csaba *Malomkövek* című írásában: „A magyarság a kelet-európai görgetegben kerülhet hol felül, hol alul, véghelyzete nagyjából az lesz (amint az érdeke is az), ami a szomszéd népeké.”

Fodor András találó jellemzése szerint Németh László mindig „a közös ügy szavát” mondta ki. Félő, hogy épp ez a törekvése szenved hajótörést. A mai magyar közgondolkodásból épp ez hiányzik, bomlik rész- vagy pártérdekek hangoztatásává, ráadásul hiányzik belőle az az etikai emelkedettség, amely Németh László életművét mindvégig áthatotta.

A népi mozgalommal, de Németh László nagyszabású életművével szembeállítva egyetlen kérdés marad nyitott: mit értünk a nép fogalmán? A kérdésnek jelentős a szakirodalma, a válaszok azonban korántsem egységesek. Nem is lehetnek, mert a történelem tanulsága szerint a nép fogalmába elenyészően kevesen értették bele a plebs-et, a sze-

gények és a kiszolgáltatottak hatalmas tömegeit, amelyek mesék és legendák révén álmotdák maguknak egyenjogúságot. A népi mozgalmak és irodalmak a plebs egyenjogúsítását és felemelését tekintették fő céljuknak, megszerezve számára az anyagi jólétet és a társadalmi elismertséget. Németh elképzelése szerint e cél megvalósíthatóságát áldozatos értelmiségnek kell körvonalaznia, neki kell a küzdelem élére állnia. Az ő feladata a kritika gyakorlása. Ez vitathatatlanul keresztényi gondolat. Ám nem feledhetjük el, hogy a néphez való tartozás ennél jóval szélesebb körök joga, s ha őket kizárjuk ebből a körből, végelemzésben önmagunkat szegényítjük, s nem feltétlenül a krisztusi alapelveket követjük. Amikor a társadalmi elképzelések, a széles rétegek föl-emelésének gondolata keresztény körökben is elfogadott lett, sorba alakultak olyan szervezetek, mint a KALOT, a KALÁSZ, amelyek a társadalmi cselekvést az üdvtörténet horizontjába állították. Miután tevékenységük gyakorlatias volt, nagyszabású elméleti alapo- zásra nem volt szükségük, az azonban vitathatatlan, hogy a keresztény ifjúságnak összefogói és nevelői lettek.

Németh László orvosi végzettséggel lett népi író, gondolkodó, útmutató. Illyés Gyula személyes tapasztalatai nyomán alakította ki társadalom- és irodalomfelfogását, amelyet csak némi megszorítással nevezhetünk népinek, hiszen a paraszti környezet-

ből érkezett író egységesítő szerepet vállalt. Babits mellett, majd a *Magyar Csillag* élén hirdetett programja a magyarság legfontosabb érdekeinek szolgálatát tűzte ki célul. Volt olyan korszaka is újabb kori történelmünknek, amikor a vele egyetértő fiatalok gazdának nevezték, jelezve, hogy jelentősége és szerepe messze túlhaladta az irodalom tartományát.

Mi lehetett a magyarázata, hogy a kor legnagyobb francia írói által megbecsült, majd az avantgárd hatása alatt pályáját kezdő Illyés Gyula hazajött, és az akkori modernséggel radikálisan szakított? Hisz Párizsban franciául közölt verseket, jól ismerte a szürrealistákat: Breton, Aragont, Éluard-t és a többieket, Kassák lapjaiban publikált, fordított. Mégis visszatért, hogy szomorú beresekről, felpofozott parasztokról írjon, és hűséget esküdjön a magyar nyelvnek. Az avantgárd nyelvújító törekvései nyilván nem voltak ínyére: elrettentette az a törekvése, hogy fel akarta robbantani a hagyományos nyelvi formákat. Új szókincset és nyelvtant akart teremteni. Miért kellene az ízesen beszélt, folyvást gazdagítható magyar nyelvet múló kordivatoknak engedve átalakítani? S vajon hány emberhez jutnak el egyáltalán ezek az újító törekvések? Nem szélesebb rétegek szolgálatára született-e? *A Nebéz föld* című nyitány mindenestre jellegzetesen magyar talajból fakadt. Berzsenyi és Petőfi verseinek lélegzetvételt halljuk ki belőle.

„Illyés zsellérfiúnak vallja magát, de képzeletben nem a zsellérfiúé – írta találóan Németh László. – Még csak nem is paraszttelenségé. A legkonkrétabb képeinek is van némi metafizikai nyílallása.” És másutt: „Népdalokban is ritka a vaskosan realista szemléletre valló kép... Alig néhány olyan képe van, amit egy paraszttelenség vállalhatna.” És valóban: szemléletének tágassága, jelképekkel átszótt, mégis konkrét versbeszéde már e korai kötetében is érvényre jutott:

*Látod, hogy gőzölög vén Mecsekünk már! Sűrű
Habokban csapódik lábához az őszi
Köd árja! Gúnyos szél rázza fáink jajongó
Ágait, leveri utolsó gyümölcseinket is.*

Mi ragadta meg Babitsot, a moderneken iskolázott, akkor induló Vas Istvánt, vagy éppen Sík Sándort e költészetben? Hadd idézzek Sík Sándor tanulmányából: „A keresztény ember úgy érzi magát ennek az irodalomnak java termésével szemben, mint aki sokáig elzárt szobából kilép a szabad levegőre. Az előttünk járt évtizedek irodalma eszményesítette a betegséget és már-már axiómává tette, hogy jó művészet csak beteg testből, de legalábbis ütődött lélekből fakadhat. A neuraszténia és az abnormitás lett a költői önérzet legelső feltétele, a kábító és izgató szerek, a ’mesterséges paradicsomok’, a beteges hajlamok, az emberi és művészi felsőbbrendűség legbiztosabb is-

mertető jelei. Ezzel szemben a mai (azaz a népi irodalmi R. L.) törekvések visszahe-lyezik jogaiba az egészséget, az erőt, a 'ren-des embert' a természetes életmódot, a tisz-ta levegőt." Azaz: visszaállítják és visszape-relik a teremtett világ rendjét és az ember tiszta létmódját.

Illyés megvalósította mindazt, amit kor-társai többségének csak részleteiben sikerült: eszményítés nélkül mutatta meg a paraszti valóságot, természetesen, világosan, áttekint-hetően írt, azoknak a rétegeknek igényéhez igazodva, amelyek műveltségi igényeire ad-dig alig-alig figyeltek, s a népi szófordula-toknak a művészetbe emelésével, voltaképp népe lelkének legbelsőbb tartalmaira rezo-nált, hasonlóan Kodályhoz és Bartókhhoz. Öntudatos képviselője lett e lelkiségnek és tudatos művelője, pallérozója a népnyelvnek, a magyarok nyelvének. József Attila határo-zottan jelentette ki: hogy egész népét taní-taná, nem középiskolás fokon. Illyés csend-ben, a természet erőivel küzdő parasztember szívós kitartásával tette ezt. Szembeszállt a „pusztulással”; a nép fogyásának súlyos kö-vetkezményeire irányította a figyelmet, s a va-lódi gazda fájdalmával írhatta már 1933-ban:

*Oly szomorú, oly nyomorú,
Olyan ez az egész falu,
mint egy megtorlott falka juh,
mint egy elveszett háború.
Sűrű, tömött, mégis olyan,
mint ki a földön maga van.*

...

*Ezer éve már így itten,
ezer éve idegenben,
tépázva a szélben, éjben,
ezer éve útra készen
ez a falu, ez az ország,
ez az egész Magyarország.*

(Magyarok)

Mégsem érezni benne semmi kisebbségű-ségi komplexust. Öntudattal képviselte né-pét, Európa egyenjogú tagjának mutatva, amelyet azért is kiérdemelt, mert a Nyugat védőbástyája volt. Ahhoz azonban, hogy Európának valóban megbecsült, érdeme sze-rint értékelt népe lehessünk, meg kell érte-nünk, hogy a magyarság csak egységben kép-viselheti hitelesen önmagát. Egy interjúban nagyon szemléletes képet rajzolt a zsidókér-désről. Egy nagy, közös kaput kellene építe-niük zsidóknak és nem zsidóknak. Aki ezen belép, annak magyarságát ne vitassa senki.

Nem lehet véletlen, hogy Babits halála után Illyés ébresztette a *Nyugatot Magyar Csillagként*, azaz a „nyugattal” szemben a lap „magyarságát” is hangsúlyozva, s egy-ben egyik első mestere egyetemességigénye

előtt ugyancsak tisztelegve. De hogyan lett a szellemi szuverenitását a húszas évek elején léckatonákkal védelmező Babits Mihály, a „hegyi költő” a magyar irodalom és szellemi élet elismert gazdája? Mi módon vállalta természetét és hajlandóságait ellenében, rühellve a próféta-ságot, ezt a szerepet?

Nyilván külső körülmények is közrejátszottak ebben, elsősorban a Baumgarten-alapítványban rá háruló szerep, amely irodalmi hatalommá avatta és a nagyobb nyilvánosság fénykörébe vonta. De ennél sokkal többről van szó. Babits, aki hívő katolikus volt, a húszas években érett keresztény költővé, s ezzel párhuzamosan alakult ki benne az a küldetéstudat, amely az újabb nemzedéket vonzotta hozzá, majd némelyeket el is taszított tőle. Azt azonban még ellenfelei sem vitatták, hogy Esztergom-Előhegy a magyar szellemi élet egyik központja, s aki onnan tekint lefelé, minden fontos kérdésre távlatosan figyelhet. Babits tisztában volt szerepének és küldetésének felelősségével, de gondjait megosztotta az égi gazdával, mígnem a *Jónás imájában* egészen rá hagyatkozott.

A *Nyugat* sok jelentős lírikusában tetten érhetni a ráhagyatkozás mozdulatát. A nagy nemzedékből talán Juhász Gyula volt a legkeresztényibb lírikus, belőle is, Tóth Árpádból is bensőséges istenes verseket csíholtak ki a testi-lelki szenvedések. (*Az Isten oltó-kése* nemcsak Tóth Árpád utolsó évének

remeklése, hanem az egyik legszebb keresztény szellemű költemény is.) Ám a katolikus hit, meggyőződés kötelmeivel, ezek irodalmi megvalósításának lehetőségeivel Babits vetett számot a legtudatosabban. Irodalom és hívő magatartás összekapcsolása nála a legnyilvánvalóbb, s a kettő harmonikus egysége máig példaadó, holott – ez alighanem természetes – a betegségektől megpróbált író kétségeit sem hallgatta el. Talán éppen ezáltal lett igazán emberszabású a hite, s ezzel hitelesítette mások számára is mondanivalóját. Olyan lírikusok számára, mint például Sík Sándor volt, legnehezebb korszakaikban is adott a hit evidenciája, az isteni kegyelem akár verssel történő kiimádkozása. A korlátozott látású ember, az egyszerű hívő – mint amilyen Babits is volt – sokszor értetlenül szemléli a számára átláthatatlan isteni rendeléseket. Az *Ádáz kutyám* analógiája világossá teszi, hogy amint a hűségesebb állat nem érti az embert, ugyanúgy az ember sem értheti meg Istent. E viszonyrendszer feltárására a költő sok kísérletet tett. Istenhez való viszonyának alakulását kiolvashatjuk a *Jónás könyvéből*, amelynek személyessége abban is megnyilvánul, hogy Babits eltért a bibliai történetétől.

Jónást elküldi az Úr, ahogy valamennyiünket elküld, s ahogy Babitsot is elküldte. A küldött azonban inkább a menekülést választja. Babits ugyancsak visszahúzódott Esztergom-Előhegyre. Kínjaik is közösek

voltak, a próféta ugyanolyan szenvedéseket állt ki a cethal gyomrában, mint a betegsé-
geitől szorongatott poéta. Isten akaratával
mégsem lehet szembeszállni, teljesíteni kell
mindenáron.

Következik a költemény legizgalmasabb
része: a küldetés teljesítése, amely azzal a
motívummal bővül: miképp lehet hitelesen
hirdetni az Úr ígét. Idézem az egyik leg-
tanulságosabb részt:

*Menvén hát Jónás, első nap kiére
egy sátrakkal telt, csillagforma térre
s az árusok közt, akik vad szakállát
és lotykos, rongyos, ragadós ruháját,
abol helyet vőn, kórusban nevétek,
kiáltott, mint az Ur meghagyta, ekként:*

*„Hallá az Egek Urának, Istenének
kemény szózatját, nagy Ninive, térj meg,
vagy kénkövekkel ég föl ez a város
s a föld alá süllyed, negyven napra mához!”*

*Igy szólott Jónás, s szeme vérbeforgott,
kimarjult arcán verítéke csorgott,
de az árusok csak tovább nevettek,
alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek
s Jónás elszelelt búsan és riadtan
az áporodott olaj- s dinnyeszagban.*

Másnap este a színészek és mimesek terére
ért.

*Ott Jónás a magas ülés-sorok csúcsára
hágván, olyat bődült bozontos szája,
hogy azt hitték, a színre bika lép.
Möhön bökkenne némult el a nép,
míg Jónásból az Ur imígyen dörgött:
„Rettegj Ninive, s tarts bünbánva böjtöt.
Harminckilencszer megy le még a nap,
s Ninive napja lángba, vérbe kap!”*

*S az asszonyok körébe gyültek akkor
s kísérték Jónást bolondos csapattal.
Hozzá simultak, halbüzét szagolták
és mord lelkét merengve szimatolták.*

Teljes csőd. Az égi gazdáról nem lehet, nem
szabad indulatosan, elbődülve beszélni.
A költő részint önmaga fölött is bírálatot
gyakorol, az első világháború idején ő is ha-
talmatlan hangon kiáltott, prófétált. Az ese-
ményeket azonban nem befolyásolhatta.
A kegyelmet és az isteni közbeavatkozást
csak alázatosan, csendesen imádkozva lehet
kiérdemelni, azzal a hangsúllyal, amely a Jó-
nás imáját hatja át.

„Hang vagyok az ő szájában” – írta Ba-
bits, s alighanem ezt a hangot közvetítve,
kimondva lehetünk mi is egy adott kor-
szakban küldöttek vagy gazdák. Jól példáz-
za e gondolat igazságát az erdélyi Remé-
nyik Sándor költészete, amely az erdélyi
magyarság legmélyebb érzéseit, reményte-

lenségét, számkivetettségét szólaltatta meg, Istent is segítségül híva. Nagyon érdekes, egyben elgondolkodtató is, hogy az első világháború utáni megrendülést, a kényszerű kisértés tudatát éppen a katolikus és protestáns papköltők fogalmazták meg a legszenvédélyesebben: Végvári verseiben Reményik Sándor, a *Maradék magyarokat* író Sík Sándor, vagy a *Magyar bánat* búcsúzó szavait fogalmazó Mentés Mihály. De a kisebbségi sorssal számot vető papköltő, Mécs László írta le a kibontakozás lehetőségét és módját mutató gyönyörű sort is: „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a Föld.” Ma is ez a küldetésünk: a mennyei Gazda szavával megnemesíteni a sérült, sebzékeny világot, annak mozdulatával és hitével, aki tudja, sorsa, sorsunk Isten kezében van.

A kisebbségi sors, a megmaradásért vívott küzdelem során az őrző és a Gazda szerepe eggyé vált. A gazda tekintett végig a háború dúlta tájon, és őrző mozdulatával és felelősségével óvta-védte a megmaradottakat, azt sem titkolva, hogy bűneik miatt érte őket az Úr büntetése. Prófétikus gesztussal fordult a jövő felé, amely igazságot szolgáltat majd egy tisztultabb nemzedéknek. Reményik Sándor *Nébó hegyén* című költeménye szép példája e magatartásnak:

*Népem, hanyatló, hulló nemzedék,
Nébó hegyére vezet föl az Úr
És megmutatja nekünk Kánaánt;
Az ígéret és a szabadság földjét,
Az ősi földet csorbítatlanul,
A visszanyert hazát.*

*Képet varázsol elénk, ködvilágot,
Mely egykor valósággá tömörül;
Melyért harcolni üdv
És vérezni gyönyör
És üldöztetni kék
És ellobogni égő áldozat!
Nébó hegyére vezet föl az Úr
És megmutatja nekünk Kánaánt*

*S azután elfödi
A boldog földet bús szemünk elől,
S szól: Unokáitoknak szántam ezt.
A szenvedések sziklakapuin,
S a puszták tüzes homokján keresztül
Ők bemennek oda.*

De Ti nem mentek be.

Kolozsvár, 1920. május 4.

De idézhetünk hasonló sorokat Wass Alberttől is, aki természetesen prózáiróként alkotott igazán maradandót. Hogy mégis vele fejezzem be ezt a seregszemlét, annak ez a magyarázata, hogy a magyarsághoz való hűség és a magyar értékek mellett való hittevés új modelljét alakította ki, hasonlóan

azokhoz az íróársaihoz, akik 1945, 1948 és 1956 után kényszerültek emigrációba. Vallomások sorát született ott és akkor a nyelvünkhöz – és vele történelmünkhöz – való hűségről, imákkal ostromolták az ég Urát a bujdosók, s magasra emelték azt a zászlót, amely egyszerre idézte a sokat szenvedett nép trikolóriját és az írók személyes nemzeti elkötelezettségét. *A láthatatlan*, mégis célt mutató, az ég felé lendülő lobogóról írta Wass Albert egyik legszebb, leghitelesebb önvallomását, amely mégis kollektív vallomása sorsüldözött és sorsvállaló, a hit által is megerősített nemzedékeknek:

A LÁTHATATLAN LOBOGÓ

*Konok hűséggel hordozom
az úttalan bozótokon.*

*Seb a vállam és seb a markom,
de fogom, viszem és megtartom.*

*S fogcsikorgatva hirdetem:
nem ért véget a küzdelem!*

*Mert valami még megmaradt.
Görcs zsibbasztja a markomat,*

*de markomban még itt a Szó:
a láthatatlan lobogó!*

*Ereklyém. Kincsem. Fegyverem.
Magosra tartom s lengetem!*

*És védem, foggal és körömmel!
Vad dübvel és örült örömmel!*

*És mentem, mindeneken által,
intéző, végső akarással!*

*Dúlt otthonom rég összedőlt.
Kifordult alólam a föld.*

*Társaimat ár elsodorta.
Mögöttem ég a poklok pokla.*

*Előttem vad sziklák merednek.
De nekivágok a meredeknek!*

*Mert élek még! Ha törten is,
ha vérben is, ha görcsben is.*

*még ha utolsó is vagyok
kit az özönvíz meghagyott,*

*de harcom végigbarcolom
s a lobogót megmarkolom!*

*Megmarkolom és nem hagyom,
ha le is szakad a két karom,*

*ha két lábam térdig kopik:
de feljutok a csúcsokig!*

*S utolsó jussomat, a Szót,
ezt a szent, tépett lobogót*

*kitűzöm fent az ormokon
s a csillagoknak meglobogtatom!*